

نگرش جرم‌شناختی به مسئله‌ی اعتیاد در شهرستان خرمشهر در سال ۱۳۹۶

با رویکرد پیشگیرانه‌ی پلیسی

سجاد اختری^۱، رضا مردانی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۱

از صفحه ۷ تا ۲۶

چکیده

در این مقاله، به بررسی میدانی موضوع مواد مخدر و اعتیاد در بین جوانان شهرستان خرمشهر در سال ۱۳۹۶ پرداخته شده است. چارچوب نظری این بررسی یک نظریه تلفیقی است از دو نظریه کنترل اجتماعی هیرشی و پیوندهای افتراقی ساترلند و کرسی تا در تعیین علت‌ها هم عوامل درونی و هم بیرونی مؤثر در بزهکاری مد نظر باشد. تعداد ۳۰۰ پرسش‌نامه در مراکز اعتیاد، زندان و خانواده‌های سطح پایین شهر توزیع گردید. چهار متغیر مربوط به معرف اعمال بزهکارانه و متغیرهای مستقل شامل خصوصیات فردی، وضع زندگی و اعتیاد خانواده، نظام حمایتی خانواده، باورها و عملکردها، ارتباط بزهکاران و سرگرمی‌ها و گذراندن اوقات فراغت و کنترل وضعی و نظارت بودند می‌باشند. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد که تنها سه عامل وابستگی اعتیاد اعضای خانواده با اعتیاد جوانان، پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب و اعتیاد جوانان و عامل سلامت والدین و عاری از بزه و اعتیاد و اعتیاد جوانان، بر شدت بزهکاری اثر داشته و می‌توانند آن را تبیین کنند. یافته‌ها نشان می‌دهند مهم‌ترین عوامل فردی، اجتماعی و خانوادگی در گرایش جوانان به مصرف مواد مخدر در شهرستان خرمشهر عبارت‌اند از: وجود علائم افسردگی، طلاق و اختلافات خانوادگی، اعتیاد والدین، معاشرت با افراد ناباب، سیگار کشیدن و شکست تحصیلی که می‌توان با آموزش مهارت‌های زندگی، گسترش مشاوره خانواده، ایجاد مراکز و کلاس‌های آموزش هنری، فرهنگی و فنی حرفه‌ای از گسترش این معضل جلوگیری کرد.

کلیدواژه‌ها: اعتیاد، عوامل بیرونی و درونی، پیشگیری از جرم.

۱. دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی از دانشگاه قم، مدرس دانشگاه علوم انتظامی امین (نویسنده مسئول)،
sajadaktari@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشگاه آزاد الکترونیک.

مقدمه

امروزه جرم و بزهکاری ارتباط زیادی با جرم‌شناسی دارد. در جرم‌شناسی به عوامل جرم‌زا، شرایط و محیطی که جرم در آن اتفاق افتاده و خصوصیات و شخصیت مجرم توجه می‌شود و سعی می‌گردد اثرات متقابل محیط بر روی شخص و یا شخص بر روی اجتماع و همچنین انگیزه‌های ارتکاب جرم، شناسایی شوند، ارتکاب جرم پدیده‌ای است که معلول عوامل متعدد فردی، روانی، اجتماعی است. (کاو، محمد، ۱۳۹۱، ص ۴۳) از جمله عوامل مؤثر وضعیت روانی و ویژگی‌های شخصیتی فرد مجرم است، که شناخت دقیق ویژگی‌های شخصیتی می‌تواند در شناسایی بهتر افرادی که در معرض ارتکاب جرم قرار دارند مفید باشد. (قائم‌ی، علی، ۱۳۸۹، ص ۳۲۱)

بحث مواد مخدر یک بحث تخصصی محض نیست تا برای آشنایی با جنبه‌های مختلف آن راهکارهای مناسب پیدا کرد یا جهت پرهیز از پیامدهای آن بتوان صرفاً به علم و تخصص تکیه نمود بلکه دارای جنبه‌های عمومی نیز هست و پیشگیری از آلوده شدن به این آفت که جسم و عقل انسان‌ها را در معرض خطر قرار می‌دهد و نیز نجات هم نوعانی که به آفت که جسم و عقل انسان‌ها را در معرض خطر قرار می‌دهد و نیز نجات هم‌نوعانی که به هر دلیل، قربانی آن شده‌اند، یاری همه مردم را می‌طلبد و هرکسی به‌عنوان عضو خانواده به‌عنوان دوست و به‌عنوان فردی از افراد جامعه باید آستین همت را بالا زده و اقدام کند و گرنه تا مردم نخواهند، دولت نه می‌تواند از آلوده شدن آنان جلوگیری کند و نه قربانیان را نجات دهد. مصرف مواد مخدر به‌عنوان عاداتی اجتماعی و نامقبول در تمام جوامع بشری مردان و زنان بی‌شماری را خصوصاً از سنین نوجوانی تا میان‌سالی با خود درگیر کرده است. مطالعات انجام‌یافته در این زمینه علل و عوامل مختلف فردی، اجتماعی و خانوادگی را در گرایش به مصرف مواد مخدر مؤثر می‌داند. از مهم‌ترین شرایط و عوامل زمینه‌ساز بزه و بزه‌دیدگی در خانواده می‌توان به خشونت‌های خانواده بخصوص والدین، بی‌اعتقادی مذهبی، سطح درآمد، میزان تحصیلات، اعتیاد و طلاق و نظایر آن اشاره کرد. بررسی مشکلات و معضلات جامعه‌ی زنان از اهمیتی به‌مراتب بیشتر از دشواری‌های زندگی مردانه برخوردار است زیرا مواجه‌شدن زنان با مشکلات فردی و اجتماعی به‌ویژه از جنبه‌ی اخلاقی و اجتماعی کل

جامعه را با خطر روبرو می‌سازد. زنان به‌عنوان ایفاگران نقش‌های تربیتی در کانون خانواده و جامعه اولویت ویژه دارند و بیش‌ازپیش موضوع توجهات تربیتی و آموزشی می‌باشند. انواع مشکلات خانوادگی، سطح نظارت والدین، مشکلات روانی و اختلالات رفتاری مجرمین، مشکلات آموزشی در سطوح مختلف دستگاه‌های آموزشی، پرورشی و تربیتی جامعه و ناتوانی مجرمین در یادگیری شیوه‌های کنار آمدن با مشکلات و مهارت‌های سازگار شدن و ایجاد ارتباط سالم و سازنده با دیگران و نیز تعیین نوع و میزان تأثیر مسائل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و... بر ارتکاب جرائم و افزایش آن از جمله متغیرهای موردتوجه پژوهشگران است.

محل سکونت فرد، موقعیت و شرایط حاکم بر آن از جمله فاکتورهایی است که باید در مورد معضل اعتیاد مدنظر قرار گیرد. به‌عبارت‌دیگر افرادی که در محله‌های شلوغ و پرجمعیت شهرهای صنعتی و تجاری زندگی می‌کنند، بیشتر از سایر افراد درخطر اعتیاد قرار دارند و عواملی چون: حاشیه‌نشینی، جمعیت زیاد، وفور مشاغل کاذب، شیوع خشونت، فقدان ارزش‌های اخلاقی و... از جمله عوامل تأثیرگذار بر اعتیاد است.

در حال حاضر دو رویکرد اصلی در مقابله با جرم و پیشگیری در ایران مشاهده می‌شود: اول رویکرد سرکوب و مقابله یا رویکرد پیشگیری کیفری از جرم و دوم رویکرد پیشگیری از طریق اقدامات غیر کیفری. به‌طور کلی پذیرفته‌شده که نهادهای عدالت کیفری غالباً پس از وقوع جرم، نمی‌توانند آن‌گونه که شایسته است پاسخگوی پیشگیری از آن باشند بنابراین، رویکرد پیشگیری غیر کیفری، که اصولاً قبل از وقوع جرم صورت می‌گیرد، به‌عنوان بهترین رویکرد از نظر اهمیت در جایگاه نخست قرار دارد.

به نظر می‌رسد با تحول نگرش سازمان‌های جهانی و سیاست جنایی کشورهای دیگر باید برای تعیین مجازات بااحتیاط کامل عملکرد و با بهره‌گیری از مطالعات سیاست جنایی سایر کشورها و نظرات اندیشمندان حقوق جنایی، جامعه‌شناسی، روانشناسی و ... نسبت به تعیین واکنش‌های مناسب برای مصرف‌کنندگان مواد روان‌گردان به‌ویژه قشر حساس و پرخطر نوجوان اقدام نمود.

فرضیات تحقیق

- ۱- به نظر می‌رسد عوامل درونی و بیرونی هریک به یک‌میزان در گرایش افراد به مواد مخدر مؤثر می‌باشند.
- ۲- نبود یا عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب با جرم مواد مخدر در جامعه باعث افزایش عوامل بیرونی و درونی گرایش افراد به مواد مخدر و اعتیاد می‌شود.
- ۳- با توجه به اینکه والدین نقش حیاتی در خانواده دارد چنانچه خود مرتکب اعتیاد بشود دیگر اعضای خانواده هم در مظان مواد مخدر و اعتیاد هستند.

مبانی نظری تحقیق

شهرها مکان‌هایی هستند که اثرات جهانی شدن، آن‌ها را با ناامنی، ترس از جرم و تغییر در الگوهای آشکار وقوع جرم مواجه ساخته است. این واقعیت نشان‌دهنده یک چالش بزرگ برای شهرها (که در حال حاضر به‌طور فزاینده‌ای در جستجوی روش‌های جدید برای مقابله با این مشکلات هستند) می‌باشد. (قاسمی، ۱۳۸۷، ص ۹۱)

شهرها مکان‌هایی هستند که مردم در آن‌ها در تعامل با یکدیگر هستند، جایی که زندگی اجتماعی سخت‌تر و پیچیده‌تر است، جایی که فرهنگ به وجود آمده، جایی که توسعه اقتصادی همراه با پیشرفت علم و فناوری مشهود است. بعضی شهرها به‌خوبی مدیریت شده‌اند و خوبی حاصل شده است. چنین شهرهایی کیفیت خوب زندگی و شیوه خوب زندگی کردن را فراهم نموده‌اند درحالی‌که برخی دیگر از شهرها با انواع مشکلات از جمله آلودگی، مشکلات اجتماعی و بهداشتی، نرخ بالای بیکاری و همچنین فقدان امنیت رودررو هستند. (داوری، محمد و سلیمی. علی، ۱۳۹۱، ص ۸) مردم به‌طور روزافزون به درک خطرات اجتماعی (شامل خطرات مرتبط با جرم و بزه دیدگی)، حساس شده‌اند. در بعضی از کشورها در بیست سال گذشته به نظر می‌رسید که احساس ناامنی در حال رشد کرده است. دولت‌های محلی به‌ناچار با چالش‌های جدیدی مواجه شدند و سیاست‌مداران در سطوح محلی با عزمی قوی مجبور به مقابله با ناامنی، خرابکاری و ترس از جرم گردیدند. (رحمت، محمدرضا، ۱۳۹۱، ص ۶۶)

در شهرستان خرمشهر علاوه بر موارد و چالش‌های فوق باید پدیده نفرت‌انگیز شوم

جنگ که خودش به‌تنهایی سرشار از نگرانی، استرس و افسردگی است را به آن اضافه کرد. که به سامان رساندن خرابی‌های فیزیکی شهرستان و بازگرداندن روحیه و آرامش روحی و روانی مردم زمان مدیدی را طلب می‌کند

۱- افزایش جمعیت شهری و کاهش نظارت پلیسی

شواهد نشان می‌دهد که مکان در طول تاریخ پیشگیری از جرم، فاکتور اساسی در تحلیل‌ها به شمار رفته است. با این تفاوت که دیگر مکان دارای همان تعریف سنتی در امور پلیسی نیست و مکان‌های جغرافیایی بزرگ مانند محله‌ها و اجتماعات شهری کارایی لازم را در پیشگیری از جرم ندارند. چنان‌که مکان‌های کوچک امروز، شامل ساختمان‌ها و آدرس‌های خاص هستند. به‌طوری‌که نقشه‌های پین دستی از گذشته‌های دور مورد استفاده پلیس بوده تا بتواند مکان‌های جرم خیز را بر روی آن نمایش دهد. نقشه‌هایی که افسران پلیس در طی صدسال گذشته پین‌هایی را بر روی آن می‌چسباندند و هر پین بیانگر نقطه جرم بود. (رزنام، ۱۳۹۰، ص ۲۲) نقشه‌هایی که امروزه با تغییرات اساسی به‌عنوان ابزارهایی نیرومند، برای رویکرد کانون‌های جرم خیز یا فعالیت‌های پلیسی مکان محور محسوب می‌شوند؛ اما تفاوت این دو موضوع در این بود که در نقشه‌های پین، جرم در سطح کلان بررسی می‌شد ولی باز مکان، نقش اصلی را در تحلیل‌ها بر عهده داشت؛ اما امروزه کانون‌های جرم خیز یا همان مکان‌های کوچک قلب راهبردهای پیشگیری از جرم را تشکیل می‌دهند. در این چرخش سیاست‌گذاری، دو تکنیک کشف کانون‌های جرم خیز و تبیین تئوریک بر این کانون‌ها تأثیرگذار بودند. (رفیع پور، ۱۳۹۰، ص ۲۵)

۲- حاشیه‌نشینی و اعتیاد

حاشیه‌نشینی از آن جهت که دربردارنده فرصت‌ها و موقعیت‌های فراوان ارتکاب جرم و اعتیاد است مورد توجه پیشگیری وضعی قرار می‌گیرد. این پدیده مشتمل بر معضلاتی مانند وجود خرابه‌ها، کارگاه‌های متروکه و سایر اماکن مناسب برای ارتکاب جرائم، نامساعد بودن شرایط بهداشتی، مسکن نامناسب، کمبود امکانات تفریحی و رفاهی و سایر نیازها، جمعیت متراکم، بیکاری و عدم نظارت و کنترل امنیتی کافی می‌باشد. تغییر این وضعیت‌ها و فرصت‌ها از یک‌سو و پیشگیری از مهاجرت گسترده روستاییان و

در نتیجه کنترل پدیده حاشیه‌نشینی، در راهکارهای پیشگیری وضعی مدنظر است. در فرهنگ شهر و شهرنشینی، حاشیه‌نشینی تا حدود زیادی مترادف با مفاهیمی چون زاغه‌نشینی و آلونک‌نشینی به کار برده شده است. حاشیه‌نشینی، نوعی از سکونت است که در آن افراد در مناطق مجاور شهر اقامت دارند و از حداقل امکانات و خدمات بی‌بهره‌اند. سیل مهاجرت از سوی نواحی روستایی به نواحی شهری خصوصاً مراکز استان‌ها موجب شده پدیده حاشیه‌نشینی به صورت یک معضل جدی مطرح شود. حاشیه‌نشین‌ها با مشکلات فراوانی روبرو هستند که معضل بزهکاری را تشدید می‌کند. بخش عمده‌ای از شکل‌گیری جرم و مشکلات اجتماعی، حاصل وضعیت‌های مذکور است که می‌تواند به تشدید مشکلات اجتماعی منجر شود؛ اگر سیاست‌های اقتصادی و به‌ویژه سیاست‌های مسکن منجر به افزایش مناطق حاشیه‌نشین شود و مناطق حاشیه‌نشین به دلیل ویژگی‌های خاصی که دارند و جرم خیز هستند، در برنامه‌ریزی‌های شهری نادیده گرفته شوند، تلاش برای تحقق امنیت اجتماعی تأثیری نخواهد داشت. (داوری و سلیمی، ۱۳۹۳، ص ۸۹)

۳- کنترل معنادان در مکان

رشد شهرنشینی و شهر گرایی پدیده قابل ملاحظه‌ای است که با افزایش بزهکاری در ارتباط بوده و می‌بایست از دیدگاه جامعه‌شناسی و سیاست جنایی به‌خصوص از نگاه پیشگیری وضعی به آن نگریست. اگر محیط شهری مورد ملاحظه و توجه قرار گیرد و ویژگی‌های زندگی شهری مدنظر باشد، در خواهیم یافت که به چه علت زمینه بزهکاری شهری فراهم است. در این موضوع بحث تراکم محیط شهری و وضعیت فیزیکی مسکن شهری به‌عنوان یکی از عوامل جرائم شهری مطرح است. طبق اطلاعات مرکز آمار ایران، طی ۴۰ سال گذشته نرخ شهرنشینی در ایران از ۳۱ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. موردی که در این میان حائز اهمیت است، چگونگی رشد نرخ جمعیت شهرنشین است. بدیهی است که مهاجرت‌های بی‌رویه از اصلی‌ترین دلایل رشد نرخ جمعیت شهرنشین ایران محسوب می‌شود و این رشد بی‌رویه به دلیلی توسعه‌یافتگی اقتصادی و فرهنگی و صنعتی شدن روند تولید صورت نگرفته است. در نتیجه، نرخ بالای وقوع انحرافات اجتماعی از جمله پیامدهای رشد بی‌رویه

شهرنشینی است. به علت آنکه بخش عظیم جمعیت شهرهای ایران نوعاً از مهاجران تشکیل شده، لذا به دلیل عدم تطابق اجتماعی آنان به محیط جدید و عدم جامعه‌پذیر شدن برخی از آنان، انحرافات و جرائم فراوانی توسط این افراد به وقوع می‌پیوندد. (همان)

اگرچه میزان افزایش جرائم با توسعه شهرها و افزایش جمعیت آن‌ها در ارتباط است اما این قاعده کلی اختلافات موجود میان شهرها را نیز منتفی نمی‌سازد؛ برای مثال آمار نشان می‌دهد در شهر تورنتوی کانادا از هر صد هزار نفر سه نفر به قتل می‌رسند. در حالی که در شهر دیترویت در ایالات متحده آمریکا که با تورنتو فاصله کمی دارد این رقم به بیش از ۸۸ نفر می‌رسد (زایو، ۱۳۹۲، ص ۴۵).

۴- نظارت و کنترل مکان‌های مستعد

زندگی شهری ویژگی‌های خاص خود را دارد به نحوی که گاهی این ویژگی‌ها زمینه‌ساز بروز انحرافات و بزهکاری بیشتر می‌گردد. با شناخت این ویژگی‌ها می‌توان در جهت تغییر وضعیت‌ها و فرصت‌های ارتکاب جرائم گام‌های مؤثر و مفیدی برداشت. خصوصیات بیرونی و ظاهری شهرها به‌عنوان مجموعه‌های به‌هم‌پیوسته از قشرها و گونه‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جمعیتی که دارای مشخصات ویژه‌ای می‌باشند، باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. در اینجا برخی ویژگی‌های جوامع شهری و مدرن که در شناسایی وضعیت کج‌روی و انحرافات مورد توجه واقع می‌شود و راهکارهای پیشگیرانه وضعی متناسب با ویژگی‌های جوامع شهری، بیان می‌گردد:

۱. بی‌نامی و گمنامی در شهر: این ویژگی بیانگر قشرهای مختلفی است که در یک منطقه شهری زندگی می‌کنند و کمتر همدیگر را می‌شناسند. افراد در چنین مراکزی کمتر با همدیگر در تماس هستند و در مواردی نیز بدون اینکه بانام یکدیگر آشنایی داشته باشند باهم در ارتباط هستند. (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰، ص ۵۸)

۲. فردگرایی: صنعتی شدن و زندگی همراه با تخصص و غرق شدن فرد در زندگی شلوغ و متراکم شهری سبب شده تا پدیده فردگرایی در نقاط شهری هر چه بیشتر افزایش یابد، شهرنشینان عموماً از خانواده خود و نظام ارزشی گذشتگان پیروی نمی‌کنند و بدین گونه ارزش‌های جدیدی را جستجو می‌کنند که هر چه بیشتر فردگرایی را در آن‌ها

تقویت می‌کند.

۳. بحران مسکن: یکی دیگر از مشکلات زندگی شهری بحران مسکن و کاشانه است که در پی رشد سریع جوامع شهری به اشکال مختلفی بروز کرده است. این پدیده که عمدتاً ناشی از مهاجرت بی‌رویه و افزایش جمعیت است، بیشتر دامن‌گیر اقشار ضعیف‌تر در جامعه است. مهاجراتی که جدیداً به نقاط شهری روی آورده‌اند به‌ناچار باید به‌صورت حاشیه‌نشینی و در اماکن غیراستاندارد و غیربهداشتی سکونت نمایند.

۴. فاصله طبقاتی: یکی از مشخصات بارز جوامع فاصله طبقاتی زیاد است. در این‌گونه جوامع ثروتمندان از سطح زندگی بالا و تسهیلات فراوانی برخوردارند، درحالی‌که طبقات متوسط و پایین در نقاط شهری با مشکلات گوناگونی به لحاظ اقتصادی، اجتماعی، اسکان، وضعیت فرهنگی و نظایر این‌ها مواجه هستند. درحالی‌که در روستاها و شهرهای کوچک مردم در وضعیت نسبتاً مشابهی قرار دارند و کمتر با چنین وضعیتی مواجه هستند. (رزنام، ۱۳۹۰، ص ۲۶)

۵. تحرک اجتماعی: ازجمله ویژگی‌های اجتماعی جوامع شهری و مدرن که در شناسایی وضعیت کج‌روی و انحرافات موردتوجه واقع می‌شود تحرک اجتماعی است. مهم‌ترین خصوصیت بارز، جمعه صنعتی- شهری تحرک اجتماعی آن شناخته‌شده است؛ یعنی در نقاط شهری موقعیت افراد به‌طور ارثی به آن‌ها منتقل نمی‌گردد، بلکه در پی تلاش‌های فراوان افراد است که آن‌ها می‌توانند به موقعیت‌هایی دسترسی پیدا کنند.

۶. کمبود احساس همدردی با جامعه: تحت تأثیر شرایط پیچیده شهری و رشد فردگرایی بین شهرنشینان، احساس همدردی با جامعه شهری توسط شهرنشینان کاهش می‌یابد.

۷. پایین بودن وحدت و هماهنگی با خانواده: نهاد خانواده در جامعه شهری دارای ویژگی‌های خاص خود می‌باشد؛ به این معنا که ارزش‌های عاطفی، حس همدردی و تعاون بین افراد و اعضای خانواده‌ها در نقاط شهری به حداقل خود کاهش می‌یابد.

۸. سستی در زمینه‌های اخلاقی: در پی موارد فوق‌الذکر و خصوصیت‌های یادشده زندگی شهری، ویژگی‌های فردی، رفتار افراد و به‌طور کلی مجموعه ارزش‌های اخلاقی افراد و اعضای جامعه نیز در نقاط شهری تحت تأثیر قرار می‌گیرد. همین‌طور بسیاری از ممنوعیت‌های اخلاقی، فرهنگی و ویژگی‌هایی از این قبیل تا جایی که به زندگی

خانوادگی، زناشویی و نظایر آن‌ها مربوط می‌شود، در جوامع شهری سست و ضعیف می‌شود.

۹. شخصیت ناموزون: ترکیب ویژگی‌های یادشده سبب می‌گردد تا افراد و اعضای جامعه در نقاط شهری کم‌وبیش دارای شخصیت‌های ناموزونی گردند. سقوط ارزش‌های انسانی و رشد مادی‌گرایی و زندگی همراه با هوی و هوس نشانه‌ای از این ویژگی است.

۱۰. بی‌سازمانی اجتماعی: از هم‌گسیختگی و عدم سازمان‌دهی در موارد زیادی در نقاط شهری بزرگ و تازه شهری شده به چشم می‌خورد. این وضعیت موجب نارضایتی و از دست دادن سلامت جسمی و روانی افراد گردیده و تنش‌ها و برخوردهای گوناگونی بین اعضای جامعه به‌طوری ملموس مشاهده می‌شود. به همین سبب، جوامع پیچیده شهری نیاز به دستگاه وسیع برنامه‌ریزی برای خود و در ابعاد متفاوت دارند. در غیر این صورت کل جامعه به سبب کارکردی با مشکل مواجه می‌گردد (بواندیا، ۱۳۸۹، ص ۲۶۸).

۱۱. مشکلات مربوط به تشکیل زندگی زناشویی: در جوامع شهری عموماً تشکیل خانواده و ازدواج دیرتر و در سنین بالاتر اتفاق می‌افتد. همین امر سبب می‌گردد تا تجرد در جامعه نسبت بالایی را به خود اختصاص دهد. فقدان شرایط ازدواج هم به لحاظ وضعی و هم اجتماعی منشأ بسیاری از معضلات و انحرافات اجتماعی است.

۱۲. ناهمگونی وضعیت در جوامع شهری: ناهمگونی در جوامع شهری به اشکال مختلف به چشم می‌خورد. تفاوت‌های مادی و اقتصادی بزرگ‌ترین ناهمگونی را بین دو قشر فقیر و غنی در جوامع شهری ایجاد کرده است. همین‌طور تا جایی که به زمینه‌های مربوط به سواد، آموزش، تخصص، ارزش‌های معنوی سیمای فرهنگی، آداب و سنن، هنجارهای اجتماعی و امثال آن‌ها مربوط می‌شود، ناهمگونی‌های وسیعی در نقاط شهری به چشم می‌خورد.

۱۳. وقوع بالای جرائم: در نتیجه شرایط یادشده و ویژگی‌های جامعه شهری انواعی از جرائم در جوامع شهری به چشم می‌خورد. مواردی همچون طفل کشی و سقط‌جنین، سرقت‌ها و انحرافات اخلاقی در جوامع شهری به‌طور فراوان اتفاق می‌افتد که پاره‌ای از مواد آن جستجو، کشف و اعلام می‌شود، در حالی که موارد زیادی نیز اعلام‌نشده و نامکشوف باقی می‌ماند. از این‌رو جامعه شهری نیاز به قالب‌ها، برنامه‌ریزی، مدیریت،

نظارت و کنترل ویژه خود دارد، در غیر این صورت جرائم و انحرافات به شکل دامنه‌داری در جامعه افزایش می‌یابد (رحمت، ۱۳۹۳، ص ۶۷).

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق از نظر نوع کاربردی و از لحاظ ماهیت و روش از نوع همبستگی است که از استفاده از روش رگرسیون برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. همچنین در این تحقیق ۳۰۰ پرسش‌نامه بین مراکز اعتیاد، زندان و خانواده‌های سطح پایین‌شهر توزیع شد. در این مطالعه برای تعیین اعتبار پرسشنامه از فن اعتبار صوری (نظرات کارشناسان) که یکی از مهم‌ترین انواع اعتبار محتوایی است، استفاده گردید. در این مطالعه، پایایی ابزار با بهره‌گیری از روش آلفای کرون باخ انجام شده است که مقدار آن برای میزان والدین سالم و عاری از بزه و اعتیاد (۰/۷۴)، میزان عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب با جرم مواد مخدر در جامعه و افزایش اعتیاد (۰/۸۸)، میزان اعتیاد اعضاء خانواده (۰/۶۵) به‌دست‌آمده است. شناخت دقیق و تحلیل حقوقی این رویکردها تا حد بسیاری در رفع چالش‌های قانونی و قضایی شهرستان خرمشهر مؤثر خواهد بود.

یافته‌های تحقیق

فرضیه اول: به نظر می‌رسد عوامل درونی و بیرونی هریک به یک‌میزان در گرایش افراد به مواد مخدر مؤثر می‌باشند.

جدول شماره ۱: بررسی رابطه‌ی میزان تأثیر عوامل درونی و بیرونی

مقدار ضریب همبستگی	سطح معناداری	نتیجه همبستگی
-۰/۲۰۱	۰/۰۲۸	همبستگی منفی و معکوس

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از جدول ماتریس همبستگی، می‌توان گفت که با اطمینان ۰/۹۵، بین عوامل درونی و بیرونی رابطه معنادار وجود دارد. مقدار ضریب همبستگی پیرسون، برابر با ۰/۲۰۱- است که این رابطه به‌صورت معکوس (منفی) می‌باشد. لذا فرض صفر مبنی بر عدم وجود رابطه معنادار رد و فرض خلاف مبنی بر وجود رابطه

تأییدشده است. بدین معنی که با کاهش عوامل بیرونی و درونی اعتیاد، میزان اعتیاد جوانان کاهش می‌یابد و برعکس با افزایش عوامل بیرونی و اعتیاد افزایش می‌یابد. فرضیه دوم: نبود یا عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب با جرم مواد مخدر در جامعه باعث افزایش عوامل بیرونی و درونی گرایش افراد به مواد مخدر و اعتیاد می‌شود.

جدول شماره ۲: بررسی رابطه بین میزان جرائم ناشی از عوامل درونی و بیرونی گرایش افراد به مواد مخدر و عدم پیشگیری وضعی و اجتماعی

مقدار ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری	نتیجه هم‌بستگی
-۰/۲۶۲	۰/۰۰۴	هم‌بستگی منفی و معکوس

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از جدول ماتریس هم‌بستگی، می‌توان گفت که با اطمینان ۰/۹۹، بین میزان پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب و افزایش اعتیاد رابطه وجود دارد. مقدار ضریب هم‌بستگی پیرسون، برابر با ۰/۲۶۲- است که این رابطه به‌صورت معکوس (منفی) می‌باشد لذا فرض صفر مبنی بر عدم وجود رابطه معنادار رد و فرض خلاف مبنی بر وجود رابطه تأییدشده است. بدین معنی که با بالا رفتن میزان نظارت و کنترل، اعتیاد کاهش و برعکس با کاهش میزان نظارت و کنترل، اعتیاد جوانان افزایش می‌یابد.

فرضیه سوم: با توجه به اینکه والدین نقش حیاتی در خانواده دارد چنانچه خود مرتکب اعتیاد بشود دیگر اعضای خانواده هم در مظان مواد مخدر و اعتیاد هستند.

جدول شماره ۳: بررسی رابطه بین میزان اعتیاد اعضا، خانواده با اعتیاد جوانان.

مقدار ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری	نتیجه هم‌بستگی
۰/۰۲	۰/۷۵۱	عدم هم‌بستگی

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از جدول ماتریس هم‌بستگی، رابطه معنی‌داری بین میزان اعتیاد اعضا، خانواده و اعتیاد جوانان وجود ندارد. لذا فرض صفر مبنی بر عدم وجود رابطه معنادار تأیید و فرض خلاف مبنی بر وجود رابطه رد شده است.

جدول شماره ۴: نتایج تحلیل رگرسیون چند متغیره تأثیر متغیرهای مستقل بر اعتیاد

روش ورود متغیرها	همزمان (Enter)
ضریب همبستگی چندگانه	$R = 0.384$
ضریب تعیین	$R^2 = 0.148$
ضریب تعیین تعدیل یافته	$Adjusted\ R^2 = 0.160$
خطای معیار (خطای همبستگی)	$Std.\ Error\ of\ the\ Estimate = 3/597$
تحلیل واریانس	$F = 3/948$
سطح معناداری	$Sig. = 0.002$

نتایج جدول قبل به شرح ذیل گزارش می‌شود:

- مقدار ضریب همبستگی (R) بین متغیرها 0.384 می‌باشد که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق (اعتیاد)، همبستگی نسبتاً متوسطی وجود دارد.

- ضریب تعیین (R^2) برابر با 0.148 می‌باشد که دلالت بر نقش کم‌تر متغیرهای مستقل در تبیین واریانس متغیر وابسته دارد.

- ضریب تعیین تعدیل شده (R^2_{adj}) برابر با 0.160 است و نشان می‌دهد که ۱۶ درصد از کل تغییرات متغیر وابسته مربوط به پنج متغیر مستقل ذکر شده می‌باشد و مابقی این تغییرات تحت تأثیر متغیرهای خارج از مدل می‌باشد.

- مقدار آزمون F نیز در سطح خطای کوچک‌تر از 0.01 ، برابر با $3/948$ و معنی‌دار است.

جدول شماره ۵: نتایج تحلیل واریانس (ANOVA)

مدل	مجموع مربعات (SS)	درجه آزادی (df)	میانگین مربعات (MS)	آماره F	سطح معناداری (Sig)
رگرسیونی	۲۵۵/۵۶۹	۵	۰/۱۱۴ ۵۱	۳/۹۴۸	۰/۰۰۲
باقیمانده	۱۴۷۵/۷۴۳	۱۱۴	۱۲/۹۴۵		
کل	۱۷۳۱/۳۱۲	۱۱۹			

جدول شماره ۶: ضرایب آزمون تحلیل رگرسیون چند متغیره تأثیر متغیرهای مستقل بر اعتیاد

متغیرهای مستقل	ضریب رگرسیون استاندارد نشده (B)	خطای معیار رگرسیون استاندارد نشده (S.E)	ضریب رگرسیون استاندارد شده بتا (Beta)	مقدار آزمون (t)	سطح معناداری (Sig)
مقدار ثابت	۱۹/۲۹۴	۳/۶۸۴	-	۵/۲۳۷	۰/۰۰۰
والدین سالم و عاری از بزه و اعتیاد	۰/۰۰۵	۰/۰۹۲	۰/۰۰۶	۰/۰۵۲	۰/۹۵۹
عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب	-۰/۱۹۰	۰/۱۱۸	-۰/۱۶۴	-۱/۶۰۳	۰/۱۱۲
اعتیاد اعضاء خانواده	-۰/۰۲۰	۰/۱۰۸	-۰/۰۱۷	-۰/۱۹۰	۰/۸۵۰

بحث و نتیجه‌گیری

اعتیاد و اثرات آن بر نیروی انسانی جامعه به نحو قابل ملاحظه‌ای مورد توجه است، به طوری که همیشه یکی از طیف‌های مهم جمعیت شناختی که درگیر سوء مصرف مواد و یا در خطر ابتلا به آن قرار دارند، جوانان هر جامعه می‌باشند که خود در حال گذر کردن از بحران‌های عمده اجتماعی، هویتی، شغلی، خانوادگی و فردی هستند و هر کدام از آن بحران‌ها و عدم توانایی در حل و انطباق با آن می‌تواند منشأ گرایش یک جوان به مصرف مواد مخدر باشد. آمارهای سرسام‌آور در رابطه با سوء مصرف مواد مخدر نیز نشان‌دهنده گسترش روزافزون آن در جوامع مختلف از جمله ایران است و به نظر می‌رسد که پدیده اعتیاد در دهه‌های آینده تظاهر انفجار آمیزی خواهد داشت. بر این اساس، محققان علوم اجتماعی و متصدیان اجرایی جامعه به دنبال راه‌حلی برای برون‌رفت از معضل اعتیاد هستند و به همین منظور تحقیقات متعددی درباره علل و زمینه‌های اعتیاد انجام گرفته و در اکثر تحقیقات تجربی، خانواده و جامعه به‌عنوان عامل مؤثر در افزایش یا کاهش اعتیاد مطرح شده‌اند. خانواده متعادل و بهنجار که توان برآورده کردن همه کارکردها را داشته باشد، بیش‌ترین نقش را در کاهش اعتیاد فرزندان ایفا می‌کند و برعکس خانواده‌ها نا به سامان که توانایی برآوردن این کارکردها را ندارد، زمینه را برای اعتیاد پذیری فرزندان فراهم می‌سازد. تحقیق حاضر که از نوع تحقیق پیمایشی بوده، تلاش نموده تا با نگرش علمی به موضوع اعتیاد بپردازد و تأثیر عوامل خانوادگی و اجتماعی (والدین سالم و عاری از بزه و اعتیاد، عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب، وجود فرد یا افراد معتاد در خانواده) را بر اعتیاد جوانان پسر ۱۸ تا ۲۹ ساله شهرستان خرمشهر بررسی نماید. در

همین راستا به کمک پرسش‌نامه محقق ساخته، از تعداد ۳۰۰ نفر مستقر در کمپ‌های ترک اعتیاد، زندان‌ها، خانواده‌های سطح پایین این شهرستان، پیرامون موضوع تحقیق و داده‌ها به کمک نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

در این تحقیق، در راستای پاسخگویی به اهداف و سؤالات مطرح شده، تعداد ۳ فرضیه در نظر گرفته شده که ۳ فرضیه مورد تأیید قرار گرفتند.

۱- نتایج به دست آمده از فرضیه اول، نشان داد که بین عوامل درونی و بیرونی رابطه وجود دارد؛ و عوامل بیرونی بر گرایش افراد به مواد تأثیرگذار می‌باشد. این رابطه منفی هست. بدین معنی که با کاهش عوامل بیرونی و درونی اعتیاد، میزان اعتیاد جوانان کاهش می‌یابد و برعکس با افزایش عوامل بیرونی و اعتیاد افزایش می‌یابد. این نتیجه با نتایج تحقیقات بشارت و همکاران (۱۳۸۰)، غلامی آبی (۱۳۸۱)، یار محمدیان (۱۳۸۳)، رئیسی و همکاران (۱۳۸۷)، فروغی و صادقیان (۱۳۸۹)، بروک (۲۰۰۳) و شدلر و بلاک (۲۰۰۷) هم‌خوانی دارد. بدین صورت که با بالا رفتن میزان عوامل بیرونی و درونی اعتیاد، اعتیاد جوانان افزایش می‌یابد و برعکس با کاهش میزان عوامل بیرونی و درونی اعتیاد، میزان اعتیاد جوانان کاهش می‌یابد. علل بیرونی متفاوتی برای ظهور و بروز اعتیاد در جوانان عنوان شده است. اعتیاد در انسان‌ها تحت تأثیر عوامل شخصیتی و اجتماعی تغییر شکل می‌دهد. کارشناسان معتقدند که عوامل اجتماعی - اقتصادی زیادی در شکل‌گیری و بروز اعتیاد دخالت دارند. فقر، کم‌سواد، اعتیاد، مشکلات زناشویی، تربیت غلط دوران کودکی، جهل و خودخواهی، عدم امنیت شغلی، مردسالاری، ازهم‌گسیختگی خانواده (طلاق و زندگی با یکی از والدین) از جمله عوامل میل به اعتیاد هستند. گاه اعتیاد را ناشی از خصوصیات ژنتیکی افراد برمی‌شمردند و گاه سوءاستفاده‌های جسمی، جنسی، کاری و ... در کودکی را با بروز اعتیاد مرتبط می‌دانند. عوامل درونی نیز شامل عوامل تربیتی خانواده، نابسامانی و گسیختگی خانواده - ناسازگاری‌ها و اختلافات خانوادگی - فقر مادی - کمبودهای عاطفی - معتاد بودن افراد خانواده - بی‌سواد و ناآگاهی والدین نسبت به مسائل اجتماعی - عدم احساس مسئولیت والدین هست.

۲- نتایج به دست آمده از فرضیه دوم، نشان داد که بین میزان عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب و اعتیاد جوانان رابطه وجود دارد. این نتیجه با نتایج تحقیقات

ایساکسون (۱۹۹۲)، لدوکس و همکاران (۲۰۰۲)، بروک (۲۰۰۳) و کوتزل و همکاران (۲۰۰۶) هم‌خوانی دارد. بدین معنی که با بالا رفتن میزان عدم پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب، اعتیاد جوانان افزایش می‌یابد و برعکس با کاهش میزان عدم ارائه پیشگیری وضعی و اجتماعی متناسب، اعتیاد جوانان نیز کاهش می‌یابد. در واقع با بالا رفتن میزان نظارت و کنترل بر جرم اعتیاد، اعتیاد جوانان کاهش می‌یابد و برعکس با کاهش میزان نظارت و کنترل، اعتیاد جوانان افزایش می‌یابد. نتایج تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که محدودیت‌های زیاد و یا آزادی‌های بیش‌ازحد جوانان باعث بروز رفتارهای انحرافی از جمله اعتیاد می‌شود. روان‌شناسان و جامعه‌شناسان معتقدند که ضعف و نارسایی‌های روانی و شخصیتی به همراه شرایط نامناسب اجتماعی، خانوادگی و فقدان روابط صحیح انسانی به تدریج فرد را با مشکلات و آسیب‌های روحی و روانی مواجه می‌نماید. در بررسی زندگی معتادان، آشفتگی وضع خانواده از جمله بیکاری و فقر و. در اکثر موارد به‌وضوح دیده می‌شود و خیلی از معتادان برای فرار از این آشفتگی‌ها و مشکلات روحی و روانی به اعتیاد پناه می‌برند.

۳- اگرچه نتایج به‌دست‌آمده از فرضیه سوم نشان داد که بین میزان اعتیاد اعضاء خانواده با اعتیاد جوانان رابطه معناداری وجود ندارد، لیکن نتایج تحقیقات توکلی قوچانی و همکاران (۱۳۸۰) و هافمن و سربون (۲۰۰۲) نشان داد که اعتیاد اعضاء خانواده باعث اعتیاد فرزندان شده است. وجود فرد معتاد در خانواده، از دو جهت زمینه را برای گرایش جوانان به اعتیاد فراهم می‌سازد. از یک‌سو، وجود الگوی معتاد در خانواده، به‌ویژه اگر از نظر نوجوانان و جوانان نقش مسلط و مثبتی تلقی شود، جوان را جهت همانندسازی مهیا می‌سازد و از سوی دیگر زمینه آشنایی وی با مواد مخدر و نیز دسترسی آسان به آن را تسهیل می‌نماید. افرادی که در خانواده‌های معتاد زندگی می‌کنند، ترس و قبح معتاد شدن برایشان از بین رفته و مصرف مواد برای آن‌ها امری عادی محسوب می‌گردد. لذا والدین باید از مصرف هرگونه مواد مخدر در منظر فرزندان خود جداً پرهیز نمایند و علاوه بر آن از تماس فرزندان با افراد فامیل که گرفتار اعتیاد هستند، جلوگیری نمایند؛ چراکه وجود افراد معتاد در خانواده، فرصت گرایش به سوءمصرف مواد برای سایر اعضاء را نیز فراهم می‌نماید.

پیشنهادها

با توجه به موضوع، اهداف و فرضیات مطرح شده در تحقیق حاضر و همچنین نتایج و یافته‌های تحقیق، پیشنهادهایی ارائه می‌گردد.

۱- اصلی‌ترین راه مبارزه با مواد مخدر، خشکاندن ریشه اعتیاد و برچیدن زمینه و انگیزه آن در نسل جوان است. وقتی جامعه‌ای آگاهانه از مصرف مواد مخدر روی گردان شود و با شبکه‌های فروش و توزیع مواد مخدر به مبارزه برخیزد و دست به افشاگری بزند، بازار مواد مخدر، مشتریان خود را از دست می‌دهد و پدیده خانمان سوز اعتیاد به‌عنوان یک ضد ارزش از جامعه رخت برمی‌بندد.

۲- مفیدترین و ثمربخش‌ترین نهاد اجتماعی برای دور نگه‌داشتن جوانان از اعتیاد، خانواده است. دولت باید نسبت به آموزش خانواده‌ها اقدامات لازم را به عمل آورد.

۳- آگاه ساختن فرزندان، غنی‌سازی اوقات فراغت جوانان، توجه به خواسته‌های منطقی نسل جوان، برقراری رابطه عاطفی در خانواده و تشویق فرزندان به انجام فرایض دینی را می‌توان از جمله راه‌کارهای پیشگیری از اعتیاد جوانان ذکر نمود.

۴- تبعیض قائل نشدن بین فرزندان، تقسیم عادلانه وظایف، برقراری روابط عاطفی و صمیمانه با فرزندان، کنترل غیرمستقیم دوستان فرزندان و نحوه رفت‌وآمد آنان، عدم تحمیل الگوهای رفتاری خود به فرزندان، دادن حق انتخاب زندگی به آنان، احترام به نیازهای فرزندان، بالا بردن حس اعتماد به نفس فرزندان با استفاده از روش تشویق و اعطاء مسئولیت و اجتناب از تحقیر آنان، اقداماتی است که می‌بایست توسط والدین نسبت به فرزندان صورت پذیرد.

۵- تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که آموزش مهارت‌های اجتماعی توسط خانواده‌ها و نهادهای علمی و آموزشی، میزان مصرف مواد مخدر و بدرفتاری‌های وابسته به آن مانند پرخاشگری، انزوا، فرار از مدرسه و خانه و سرقت را کاهش می‌دهد که برخی از این مهارت‌ها شامل مهارت‌های ارتباطی و شیوه صحیح ارتباط با دیگران، توانایی بیان رأی و نظر صحیح خود به دیگران، توانایی و جسارت نه گفتن به تقاضاهای غیرمعمول برخی از دوستان و اطرافیان می‌باشد.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش، مهم‌ترین عوامل فردی، اجتماعی و

خانوادگی در گرایش جوانان به مصرف مواد مخدر در شهرستان خرمشهر عبارت‌اند از: وجود علائم افسردگی، طلاق و اختلافات خانوادگی، معاشرت با افراد ناباب، سیگار کشیدن و شکست تحصیلی که می‌توان با آموزش مهارت‌های زندگی، گسترش مشاوره خانواده، ایجاد مراکز و کلاس‌های آموزش هنری، فرهنگی و فنی حرفه‌ای از گسترش این معضل جلوگیری کرد. در هر شکل، رویکردهای نوین مربوط به بررسی جرم شناختی گرایش به مواد مخدر و اعتیاد در شهرستان خرمشهر نویدبخش افق در عرصه حقوق جزا و جرم‌شناسی در شهرستان خرمشهر است. شناخت دقیق و تحلیل حقوقی این رویکردها تا حد بسیاری در رفع چالش‌های قانونی و قضایی شهرستان خرمشهر مؤثر خواهد بود.

۳-۵- محدودیت‌های تحقیق

۱- داده‌ها از طریق مشارکت کنندگان به دست آمده است لذا باید با احتیاط تعمیم داده شود.

۲- عدم همکاری برخی از خانواده‌ها برای همکاری و دادن اطلاعات.

۳- بازه زمانی کم و کوتاه برای دستیابی و جمع‌آوری اطلاعات.

۴- با توجه به بحث گرایش به مواد مخدر و اعتیاد خانواده‌ها زیاد راضی نبودند که اطلاعاتی خصوصی خود را ارائه کنند

۴-۵- پیشنهاد‌های پژوهشی

با توجه به نتایج به دست آمده از این پژوهش به محققان بعدی پیشنهاد می‌شود که:

۱- اجرای این پژوهش بر روی جامعه وسیع‌تر.

۲- پیشنهاد می‌شود تأثیر مواردی دیگر از قبیل آموزش‌های نادرست ماهواره و... را نیز بر گرایش به مواد مخدر و اعتیاد مورد بررسی قرار دهند.

منابع

منابع فارسی

- ۱- آقا بخشی، حبیب (۱۳۹۰). رویکرد مددکاری اجتماعی در زمینه اثرات اعتیاد بر نظام خانواده، معاونت پژوهشی علوم بهزیستی و توان بخشی.
- ۲- احمدی، سید احمد (۱۳۸۹). روانشناسی نوجوانان و جوانان، انتشارات مشعل.
- ۳- اخلاقی بوزانی، سید ابوالقاسم (۱۳۹۲). تأثیر آموزش و مشاوره گروهی بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در مجتمع بازپروری مهیار اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- ۴- اردو بادی، احمد صبور (۱۳۸۸). گسترش جهانی اعتیاد، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی قم.
- ۵- اردو بادی، احمد صبور (۱۳۹۲). اعتیاد (شناسایی - علل - پیشگیری)، انتشارات سازمان منطقه بهداری آذربایجان شرقی.
- ۶- اورنگ، جمیله (۱۳۹۱). پژوهشی درباره اعتیاد، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- ۷- ایزدی، سیروس (۱۳۹۲). روان پزشکی برای دانشجویان پزشکی و پزشکان عمومی، انتشارات شرکت سهامی چهر.
- ۸- باقری وانائی، پیمان (۱۳۹۱). زنجیره اعتیاد در نوجوانان و جوانان، انتشارات مشعل آزادی فر پاییز.
- ۹- پور افکاری، نصرت اله (۱۳۹۰). فرهنگ جامع روانشناسی و زمینه روان پزشکی، انتشارات معاصر.
- ۱۰- پیران، پرویز (۱۳۹۱). بررسی اعتیاد و بازپروری معتادان، دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی.
- ۱۱- خدابنده شهرکی، صدیقه (۱۳۹۱). بررسی مقایسه‌ای خصوصیات فردی، خانوادگی و اجتماعی قبل اعتیاد معتادین به مواد مخدر در مجتمع بازپروری مهیار استان اصفهان با گروه شاهد، پایان نامه کارشناسی ارشد.
- ۱۲- روزنامه همشهری (۱۳۹۲). خانواده حصار محکم در مقابله با اعتیاد، شماره ۱۳۵۰.

- ۱۳- زاهدی، محسن (۱۳۹۰). بررسی عوامل مؤثر در اعتیاد جوانان به مواد مخدر.
- ۱۴- زرگر، مهدی (۱۳۹۴). تأثیر ایمان در پیشگیری از اعتیاد، روزنامه کیهان، شماره ۱۴۰۱۷.
- ۱۵- ستوده، هدایت الله (۱۳۹۱). مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی/ انتشارات آوای نور.
- ۱۶- شهبازی، مهران (۱۳۹۰). بررسی عوامل بازگشت مجدد مددجویان بازپروری‌شده به مراکز نگهداری در استان لرستان از دیدگاه کارشناسان و مددجویان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
- ۱۷- صالحی، ایرج (۱۳۸۹). زنجیره‌های اعتیاد، انتشارات آوای نور، تهران.
- ۱۸- عقیقی بخشایشی (۱۳۹۱). ویرانگرهای اعتیاد، انتشارات شناخت معارف اسلام.
- ۱۹- فخر، سید حسین (۱۳۹۰). آمارهایی از مصرف مواد مخدر و شمار معتادین ایران، روزنامه اطلاعات، شماره ۸۷.
- ۲۰- شامبیانی، هوشنگ (۱۳۸۹). بزهکاری اطفال و نوجوانان، مجتمع علمی و فرهنگی مجد ژوبین. چاپ چهاردهم.
- ۲۱- محسنی منوچهر (۱۳۹۱). جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی، انتشارات پیام نور.

